

léptetése és a tehetséges gyerekek elkülönített képzésének szorgalmazása a fennálló társadalmi különbségeket konzerválni óhajtó, arisztokratikus, többnyire jobboldali pedagógiai törekvések jellemzője.

KELEMEN ELEMÉR

SOMOGY MEGYE NÉPOKTATÁSA KÖZOKTATÁSUNK POLGÁRI ÁTALAKULÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN (1868—1918)

Kelemen Elemér könyve több szempontból is figyelemre méltó.

Igen fontos azoknak, akik a dualizmus történetével foglalkoznak, hivatás-szerűen, vagy mint az utóbbi időben mind többen, pusztán érdeklődésből. Teljes differenciáltságukban tárulnak fel a különböző központi törekvések, megismerkedhetünk a regionalitás és központosítás, a feudalizmus és polgárosítás, a konzervativizmus és liberalizmus minden valóban lényeges konfliktusával.

Rendkívül fontos azoknak, akik a közoktatás, a népoktatás múltja iránt érdeklődnek. Ők a modern, napjainkig meghatározó népiskola-hálózat kialakulását kísérhetik nyomon.

Természetesen nélkülözhetetlen a kötet mindazoknak, akik a Dél-Dunántúl múltja iránt érdeklődnek vagy jelenében érdekeltek. Somogy megye művelődéstörténete egyébként meglehetősen jól feldolgozott. Az utóbbi idők terméséből azonban Kelemen Elemér kötete kiemelkedik.

✕

Kelemen Elemér 1770-től tekinti át a népoktatás történeti előzményeit, a megye XVIII—XIX. századi társadalom- és művelődéstörténetét. Az iskolajárási arányán a Ratio, majd II. József intézkedései lendítettek nagyot. A népoktatás megyei fejlődése a reformkorban gyorsult meg, s a Bach-korszak tovább korszerűsítette azt. A "nemzeti ellenállás" kezdetben még a mindenki-re kiterjedő modern iskolázás vagy az állami tanügyigazgatás szükségességét is tagadta.

A népoktatás reformját az 1867—1880-as időszakra teszi, ami napjaink számára is jelentőséggel bír: a reform nem egy intézkedés vagy egy törvény elfogadtatásából áll, hanem évtizedes folymat.

E reform — Eötvös centralista múltja ellenére — kompromisszumon alapult, a helyi realitások figyelembevételével folyt. A népnevelési egyletek életre hívásával Eötvös bizonyítja, hogy a nép nevelése az "állampolgárok egyéni és társulati-testületi öntevékenységet feltételezi". Igen fontos: nem állami vagy megyei szervet, nem egyházi szervezeteket akart, hanem társadalmi öntevékenységet.

A népoktatás jövőjéről folytatott vitában egészen szélsőséges álláspontok juthattak napvilágra — az állam teljes kizorításától az egyházak teljes kizorításáig.

A hatvanas évek vége a liberális offenzíva ideje: a városokban községessítésekkel választják szét az iskolai oktatást és a vallásoktatást. A minisztérium egyértelműen a tanfelügyelő korszerű törekvései mögött áll, még az egyházi főhatóságok is megintésben részesülnek. A tanfelügyelő azonban fokozatosan elszigetelődött, 1873-tól megindult a municipiális erők ellentámadása s az 1876-os törvény sajátos, kettős, állami és megyei függésbe hozta a tanügyigazgatást.

A tanítók száma szaporodik, képzésük azonban átmenetileg visszaesik. A relatív tanítóhiány — főleg a katolikus népiskolákban — száz-százötvenes osztálylétszámokat teremt. A tanítók fizetése az 1870-es évek derekától romlik; ez összefüggésben van a terményszolgáltatások kérdésével, illetve az egyházi és világi kötelezettségek összemosódásával — még a községi tanítók esetében is. Az erőteljes szakmai követelmény volt a legerősebb egyletképző tényező, s nem a politikai vagy eszmei karakter.

1873 és 1878 között — amikor a nagy értékesítési válság következtében radikálisan csökkent a lakosság iskolafenntartó képessége — olyan mérvű visszaesés következett be, amely a szerző szerint a teljes polgári korszakra kihatóan meghatározta a megye népoktatási-művelődési helyzetének alakulását.

Az egyházi iskolák új térnyerése nem politikai fordulattal magyarázható, hanem az állami támogatás korlátozott voltával. Pontosabban az állami támogatást más megyékre koncentrálták, ahová azt a nemzetiségi összetétel indokolta.

A szerző a fentiekkel nem kevesebbet bizonyít, mint azt, hogy az 1870-es évek derekán megtorpant a megye népoktatásának a reformkor óta egyenletesnek mutató fejlődése, és ez a fordulat a további utat is meghatározta.

A nyolcvanas években minimális a növekedés. Az 1890-es évektől nőtt az állami támogatás: "az egyházak híveik romló gazdasági helyzetét és fizetési képtelenségét nem egyházi vagyonból, hanem állami vagy községi erőforrásokból igyekeztek pótolni, ideiglenesen még az iskola névtáblájának kicserélé-

sét is eltérve vagy tudomásul véve". Az 1900-as évek elején megkezdődik a községi iskolák visszaminősítése.

"A közigazgatási bizottságra épülő helyi tanügyigazgatás sajátos közvetítője, esetenként valóságos hullámtörője volt az országos közoktatáspolitikai intézkedéseknek, következésképpen a helyi igényekhez és érdekekhez igazította azokat." Ezen a kilencvenes évek harcos liberális tanfelügyelői sem tudtak változtatni.

Az iskolaépítés két nagy hullámban folyt: 1878-tól 1884-ig és 1905–1914 között. "Az iskolák mennyiségi növekedése azonban megtévesztő. Mértéken felüli gyarapodásul valójában az ötvösi programnak, a felekezeti iskolákat felváltó közös iskolák gondolatának végleges feladását jelentette."

*

Kelemen Elemér könyvéből háromféle kutatásmódszertani tanulság is következik.

A legtágabban vett történetírás valamennyi módszerét képes alkotóan ötvözni: a hagyományos politikatörténetet, a politikai szociológiától kölcsönzött érdekviszony-feltárást, a legjobb és legkorszerűbb igazgatás- és hivataltörténetet, a történeti statisztikát, sőt a néptanítók sorsának jellemzésekor a társadalomtörténetet is. Szokatlan alaposággal tekintette át (1880-ig) a regionális sajtót, sőt azokat az iratcsomókat is, ahol az iratok töredéke vonatkozott témájára. Az eredmény bizonyítja: a "pozitivisták" gondosság és a marxista koncepciózusság egymást hasznosan kiegészíthetik. Enélkül a látszólagos "erőpazarlás" nélkül nem olvashatnánk arról, hogy más, nem népoktatási szervek tevékenységében mekkora részt foglalt el a népoktatás, hogyan viszonyult az a régió egészéhez.

A második módszertani tanulságot főleg a helytörténetírók figyelmébe ajánlhatjuk. Helytörténetírásunk — és ebbe beleértendő a helyi iskolák történetének amatőr vagy félamatőr feldolgozása is — nagyobb része ugyanis zsúfolt érdektelen nevekkal és adatokkal, értelmetlen és értelmezhetetlen eseménysorok bő leírásával. A "valódi történelemhez" való kapcsolódás általában annyi, hogy a szerzők megállapítják: községük, városuk, megyéjük előtte jár vagy mögötte marad az országos átlagnak. Pedig a helytörténetírás csak úgy lehet a történettudomány része, ha kihasználja azt a lehetőséget, hogy a maga kis körén belül valóban mélyre áshat, feltárhatja a mikrotársadalom igazi erőviszonyait, akár egy testület személyi összetételét is elemezheti, megkülönböztetheti a törvényszerűt, a relevánsat az esetlegestől. Mindazt, amit

az "országgtörténész" csak indításában vagy következményében lát, a helytörténész elsődleges alakjában és folyamatában elemezheti. A központi anyagokban kutató történész csak az eredőt látja, az eredendő erőket a helytörténészek százainak kellene — lényegtelen adathalmazok helyett — bemutatniuk. Úgy, ahogy Kelemen Elemér tette.

A harmadik módszertani tanulság a neveléstörténészeknek szól. Igen sok neveléstörténeti munkával ellentétben ugyanis, nem a pedagógiai gondolkodásból indul ki és éri azt tetten a valóságban, vagy éppen elégedetlenkedik a szép pedagógiai gondolatok megvalósulatlansága miatt, hanem a társadalmi valóságból indul ki. Azaz oktatástörténetének középpontjába azokat a problémákat állítja, amelyek a valóságban is kulcskérdések voltak: a tanügyigazgatás, a tanfelügyelet, az iskolafenntartás kérdéseit; az államkincstár, a minisztérium, a regionális erők, az egyházak, a tanítók bonyolult érdekellentéteit, taktikai és stratégiai szövetségeit.

E könyv bizonyítja, hogy az oktatástörténetnek éppen az a sajátos és semmivel nem pótolható funkciója, hogy összeköti és kölcsönhatásba hozza a politika-igazgatás-hivataltörténetet a művelődés-kultúra-eszmetörténettel. Ezen a nyomon elindulva — a közép- és felsőoktatást is elemezve — egyszer talán az is bizonyítható lesz, hogy maga az oktatás is a politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális szférák bonyolult kölcsönhatásának legfontosabb eleme.

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 350 p.)

Nagy Péter Tibor

ANATOLIJ DOBROVICS

AZ EMBERI ÉRINTKEZÉS

Dobrovics könyve szakít a pusztán elvont kategóriák segítségével történő kifejtéssel, és úttörője annak a népszerű tudományos stílusnak, amely sokféle formában, stílusban írja le az emberi kapcsolatok végtelen bonyolultságát.

Első pillanatra a könyv furcsa egyvelege a levelek, újságkivágások, naplórészletek, tudományos értekezések, tudományos jegyzetek és előadások közléseinek, de az elmélyültebb olvasó gyorsan felismerheti, hogy a műben egy igen jelentős téma koherens és fokozatosan előrehaladó kifejtésének különböző műfajú és stílusú megközelítéséről van szó. Ez az egyvelegszerű sajátosság hatékonyan segíti, hogy a társadalom majdcsak minden rétege hozzáférjen az